

NUMISMATICA PANNONICA

ALFÖLDI ANDRÁS SZÜLETÉSÉNEK
125. ÉVFORDULÓJÁRA

2020

ACTA NUMISMATICA HUNGARICA
SUPPLEMENTUM III

NUMISMATICA PANNONICA
III

ALFÖLDI ANDRÁS SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁBÓL

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT ANTIK NUMIZMATIKAI
MŰHELYE ÁLTAL 2020. SZEPTEMBER 14-ÉN MEGRENDEZETT ONLINE
KONFERENCIA TANULMÁNYKÖTETE

BUDAPEST 2021

NUMISMATICA PANNONICA III

EMLÉKKONFERENCIA ALFÖLDI ANDRÁS
SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Sorozat főszerkesztő:

VIDA ISTVÁN

Szerkesztő:

JUHÁSZ LAJOS

Online elérhetőség: <http://acta.numizmatika.org>

E-mail: numismaticapannonica@gmail.com

© Magyar Numizmatikai Társulat, Antik Numizmatikai Műhely

Borító design: Váczai Gábor

ISBN 978-615-81521-2-9

Budapest 2021

Tartalom

Előszó.....	7
Rövidítésjegyzék.....	9
TORBÁGYI Melinda Az eraviscus pénzverés.....	11
JUHÁSZ Lajos Antik érmek az Ipoly mentén.....	23
SZABÓ Melinda Szervezeti váltás a poetoviói vámhivatalban.....	37
FEHÉR Tamás – JUHÁSZ Lajos Újabb thrákiai medalionok Brigetióból.....	47
REDŐ Ferenc A Nahr Ibrhim-i kincs kutatástörténete.....	55
BARNA Ferenc Pénzek és pénznevek a Panegyrici Latini dicsőítő beszédeiben.....	67

Antik érmek az Ipoly mentén

LAJOS JUHÁSZ*

Ancient coins from the Hungarian part of the Ipoly (Ipel) River were almost completely unknown until the activity of the museum friendly metal detectorists in the last decade. They managed to collect 109 coins and two lead seals ranging from the 4th c. BC to the 11th c. AD that greatly increase our knowledge of this region. The addition is also considerable when compared with the results from the other side of the river, published earlier by the Slovakian colleagues. The Celtic coins show the contacts of this region in all directions. The Roman era reflects the usual picture with the 2nd c. denarii and an almost equal amount of 3rd specimens. The 4th c. pieces also the most numerous especially at Ipolytölgyes and Vámosmikola, the latter one also presenting 5th c. Roman coins that rare in Pannonia herself. The region was still lively in the later period what the four Byzantine specimens, all of copper, testify. This interesting numismatic data bear evidence that the lower reaches of the Ipoly River is a far richer and exciting region than we were previously led to believe.

Antik érmek az Ipoly magyarországi részéről eddig szinte egyáltalán nem voltak ismertek, ami annál is inkább meglepő volt, hogy a szlovák oldalról kiterjedt anyag került közlésre.¹ Az elmúlt évek során viszont a váci Tragor Ignác Múzeum is kiépített egy múzeumbarát fémkeresős hálózatot. A Kóka István vezette projekt során a lelkes önkéntesek ez idáig 109 érmet és két ólombullát találtak, ezzel nagy lökést adva a régió numizmatikai kutatásának.² Az anyag 4 település (Ipolytölgyes, Nagyborzsöny, Perőcsény, Vámosmikola) összesen 15 lelőhelyéről származik, és a kelta időszaktól a Kr.u. 11. századig terjedő időszakot ölelik fel.

Ipolytölgyes

Az érmek majdnem fele, 49 db Ipolytölgyes 3 lelőhelyéről került elő. Szentmárton–dűlőről csupán egy Valens sisciai AE 3-asa látott napvilágot.³ A legtöbb, 34 érmet Tsz-major lelőhelyről, származik, amelyek a kelta kortól egészen a 4. sz. végéig terjednek. A neolitikum és bronzkor után itt egy germán megtelepedésről van tudomásunk, amely a legjobban kutattott és publikált az Ipoly magyarországi szakaszán.⁴ A legkorábbi érmet egy a lant típusú pénzek D alcsoportjához sorolható, triskelesszel díszített obolos (Fig. 1). A csak kis ezüstcímletben ismert érmet elterjedése a Pozsony és a Zsitva folyó közti területre koncentrálódik és verési helye is itt feltételezhető, vagyis az Ipolytölgyeshez közel eső régióban.⁵ A lanttal díszített pénzeket verését már a korai fázisban, a LT B2/C1 fordulóján megkezdhették.

* ELTE Régészettudományi Intézet (juhasz.lajos@btk.elte.hu)

A kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFI-PD-132300) támogatásával jött létre.

1 Korábban a nagyobb környékről csak egy Gallienus Szoborról, ill. egy-kettő 4. századi kisbronz Zebegényből volt közzé a környékről. HUSZÁR 1954, 99/CCXXII, 103/CCLII. Nógrád megyéből Balassagyarmatról egy Vespasianus aureus és egy Honorius solidus, míg Szügyről 15 db I. Valentinianus és Valens arany volt ismert. PROHÁSZKA 2008, 112/1, 122/5, 9.

2 Az összes érmet fényképpel együtt megtalálható az http://barbaricoin.elte.hu/AFE_HU/ online adatbázisban, amelyre a Barbaricoin ID megjelölés utal a lábjegyzetekben és a táblázatokban.

3 Barbaricoin ID 231.

4 SOÓS–JUHÁSZ–MAG–MOLNÁR 2021, 82–112.

5 FRÖHLICH 2015, 59–60; KOLNÍKOVÁ–BAKOS–PAUDITŠ 2019, 155; KOSTUR–GÁSPÁR 2018, Typ 73.

A többi darabból csupán 4 denarius, ebből egy subaeratus és egy billon (Fig. 2), valamint egy sestertius tehető a 2. századra. A 3. századra keltezhető egy talán Caracalla sestertiusáról készített öntött hamisítvány, 6 db antoninianus III. Gordianustól II. Claudiusig, ill. 2 Probus által veretett aurelianus is. A legkésőbbi periódust a 16 db AE 3 és 1 db AE4 képviseli, amelyek közül 5 db tehető a 333-364-es, míg 11 db a 364-392 közötti időszakra.

Ipolytölgyes-Tsz-major							
<i>Barbaricoin ID</i>	<i>Kibocsátó</i>	<i>Datálás</i>	<i>Verde</i>	<i>Címlet</i>	<i>Súly</i>	<i>Irodalom (RIC)</i>	<i>Megjegyzés</i>
1615	Lant és triskeles			obolos	0,44		
1549	Traianus	114-117	Roma	denarius subaeratus	2,77	338	
1550	Hadrianus	117-122	Roma	billon denarius	1,97	17, 39, 82, 118	2 vágás
1551	Faustina mai.	141-161	Roma	denarius	2,99	373	
1580	Marcus Aurelius	161-180	Roma	sestertius	20,45		
1552	Clodius Albinus	193	Roma	denarius	1,81	1	
1553	Caracalla?	211-217	Roma	sestertius limes falsum	3,55		1/2 érem
1554	III. Gordianus	241-243	Roma	antoninianus	3,07	91-94	
1555	Traianus Decius	249-250	Viminacium	sestertius	16,53	Martin 3.02	
1556	Trebonianus Gallus	251-253	Roma	antoninianus	2,69	30	
1557	Trebonianus Gallus	251	Viminacium	sestertius	11,87	Martin 5.01	
1558	Valerianus	254	Roma	antoninianus	2,85	125	
1577	II. Claudius	270 szept	Cyzicus	antoninianus	2,47	V.1/2 973	
1559	Probus	276-282	Roma	aurelianus	4,26	157	
1560	Probus	276-282		aurelianus	1,57		
1561	I. Constantinus	334-335	Siscia	AE 3	2,19	241	
1562	II. Constantius	350-355	Thessalonica	AE 3	3,29	189	
1563	II. Constantius	355-361	Cyzicus	AE 3	2,04	119	
1564	II. Constantius	357-361		AE 4	0,95		
1565	Jovianus	363-364	Sirmium	AE 3	3,01	118	
1566	I. Valentinianus	364-367	Siscia	AE 3	1,92	5a ii	
1568	I. Valentinianus	364-367	Siscia	AE 3	3,07	5a ii	
1570	I. Valentinianus	364-367	Siscia	AE 3	2,07	5a i	
1573	I. Valentinianus	367-375	Siscia	AE 3	1,39	14a xiii	
1574	I. Valentinianus	367-375	Siscia	AE 3	1,97	14a xi	
1575	Valens	367-375	Siscia	AE 3	1,72	15b xvi-xvii	

1576	Gratianus	367-375	Siscia	AE 3	1,94	14c xi	
1569	I. Valentinianus	364-375		AE 3	0,74		
1571	I. Valentinianus	364-375		AE 3	0,76		
1567	Valentinianus-dinasztia	364-378		AE 3	1,27		
1572	Valentinianus-dinasztia	364-392		AE 3	1,43		
1578				antoninianus	0,91		
1579				antoninianus	1,27		
1581				AE 3	0,98		

Fig. 1. Lant és triskeles típusú obolos (ID 1615)

Fig. 2. Hadrianus denariusa (ID 1550)

Fig. 3. Jovianus kisbronz (ID 1565)

Ipolytölgyes-Tejéről összesen 11 érmet és egy bizánci ólombullát gyűjtöttek. A legkorábbi darab egy Nagy Sándor által Macedoniában veretett bronzpénz volt, amely a kelta zsoldosok révén került ilyen messzire. A 2. századra csak egy diva Faustina maior denarius keltezhető. A 3. századból származik a legtöbb tétel, összesen 6 db. A legkorábbi egy Septimius Severus denarius subaeratus, amelyet egy félbevágott, Viminaciumban vert sestertius követ. Gallienus egyeduralmának időszakából származik az ő, ill. felesége egy-egy antoninianusa, majd a sor Aurelianus és Probus aurelianusával zárul. A 4. századra csupán 4 db AE 3-as keltezhető, közülük 3 tehető a Constantinus-dinasztia idejére, míg egy Valensére.

Ipolytölgyes-Tejek							
Barbaricoin ID	Kibocsátó	Datálás	Verde	címlet	Súly	Irodalom (RIC)	Megjegyzés
155	Nagy Sándor	Kr.e. 336-323	Macedonia	aes	6,34	Price 269	
18	Faustina mai. diva	141-161	Roma	denarius	2,69	391	
16	Septimius Severus	202-210	Roma	denarius subaeratus	1,64	265	
11			Viminacium	sestertius	6,26	163	
12	Gallienus	260-268	Roma	antoninianus	2,40		
19	Salonina	260-268		antoninianus	1,93	29	
10	Aurelianus	274 nyara	Siscia	aurelianus	3,00	V.1/2 2334	1/2 érem
9	Probus	280-281	Ticinum	aurelianus	3,98	482	
13	I. Constantinus	318-329		AE 3	2,06		4-szeresen lyukasított
17	Crispus caesar	320-321	Siscia	AE 3	2,50	161	
14	II. Constantius / Constans	348-350		AE 2	3,23		
15	Valens	367-375	Aquileia	AE 3	1,88	12b xvia	
1649	bizánci	9-11. sz.		aes	1,72		

Fig. 4. Nagy Sándor
bronzpénze (ID 155)

Fi. 5. I. Constantinus négysze-
resen lyukasztott érméje (ID13)

A legkésőbbi érem egy 9-11. századra tehető kopott bizánci bronzpénz (Fig. 6), ill. egy átlukasztott ólombulla (Fig. 7). Előbbi mindkét oldala kétszer vert, továbbá a hátlapon található BAS(ileos) felirat eleje latin betűvel szerepel (BA), és nem a bizánci (bA) írásjegyekkel.⁶ A bulla előlapján egy szent büsztje látható nimbuszal, [...]KO/C felirattal, míg hátlapján +K(ύρι)E R(οί)Θ(ει)/TΩ CΩ Δ(ούλω)/ΛΕΟΝΤ/Π(ατ)Ρ(κίω) [.]T/ΤΙΟΤC szerepel öt sorban, vagyis Isten segítsd meg szolgálodat, Leót ... patrikiost.

Fi.g 6. Bizánci bronzpénz (ID 1649)

Fi.g 7. Bizánci ólombulla Ipolytölgyes-Tejékről

Nagybörzsöny és Perőcsény

Sokkal szerényebb anyag került elő Nagybörzsöny (6 db) és Perőcsény (4 db) településekről. Nagybörzsöny-Cseres-bércről csupán egy Hadrianus denarius, míg Hagyig-álló lelőhelyről egy Valens Arelatében vert GLORIA ROMANORVM ismert.⁷ Nagybörzsöny-Szóllórról egy a 3. sz. első felére keltezhető denarius subaeratus került elő.⁸ Nagybörzsöny-Homokokról egy két hadijelvényes GLORIA EXERCITVS érme ismert, valamint két kelta pénz került elő egymástól nem messze. Utóbbiak közül az egyik II. Philippos tetradrachmájának, vagy annak jobb minőségű kelta utánzatának 1/8-ad része (Fig. 8), a másik egy Huși-Vovriești típusú tetradrachma (Fig. 9).⁹ A két éremtípus együttes előfordulása nem meglepő. A makedón uralkodó pénzei nagyobb a Kárpát-medencében mennyiségben csak Bánátban és Erdélyben fordulnak elő, egyébként csak szórványként.¹⁰

Nagybörzsöny–Homokok					
Barbaricoin ID	Kibocsátó	Datálás	Címlet	Súly	Irodalom
1604	II. Philippos vagy kelta utánzata		tetradrachma	1,21	
1605	Huși-Vovriești típus	Kr.e 3. sz. vége – Kr.e. 2. sz. közepe	tetradrachma	12,76	Munteanu– Chirac 2016
228	Constantinus-dinasztia caesarja	330–336	AE 4	1,17	

6 Az érem alaposabb vizsgálatában tett hasznos észrevételeiért Stoyan Mihaylovnak tartozom köszönettel.

7 Barbaricoin ID 227 és 229.

8 Barbaricoin ID 230.

9 A korai utánzatokat nehéz megkülönböztetni a II. Philippus által vert eredeti görög tetradrachmáktól. MUNTEANU–CHIRAC 2016, 551, 553–554.

10 TORBÁGYI 1991, 31.

Fig. 8. II. Philippus vagy kelta másolatának tetradrachma töredéke (ID 1604)

Fig. 9. Huși–Vovriești típus (ID 1605)

Perőcsényről egy I. Philippus által Viminaciumban veretett sestertius, valamint 3 db rézpéNZ ismert a 4. sz. harmadik negyedéből.

Perőcsény							
Barbari-coin ID	Kibocsátó	Datálás	Verde	Címlet	Súly	RIC	Megjegyzés
1645	I. Philippus	244–249	Viminacium	sestertius	20,75		
1646	II. Constantius	348–350	Siscia	AE 2	6,14	255	
1647	Constantius Gallus	351–355	Siscia	AE 3	2,69	348	lyukasztott
1648	Valetinianus-dinasztia	364–378		AE 3	1,56		

Vámosmikola

Az itt közölt Ipoly menti érmek majdnem fele, 51 db Vámosmikola 6 lelőhelyéről származik. Füzekről összesen 3 db pénz ismert: 2 antoninianus II. Philippustól és Saloninától, valamint egy II. Constantius által veretett VICTORIAE DD AVGG Q NN hátlapos érem. Vámosmikola-Harmospuszátról 4 db égett pénz került elő, amelyek azonosítása nem volt lehetséges. Az 1-1 db as, AE 4, aes és antoninianus közül csak utóbbiról feltételezhető, hogy Valerianus verette.

Vámosmikola–Harmospuszta				
Barbari-coin ID	Kibocsátó	Címlet	Súly	Megjegyzés
1606	Valerianus?	antoninianus	2,46	
1607		as	3,84	
1608		AE 4	1,31	
1609		aes	2,94	2 oldalról vágott

Vámosmikola–Kengyeles összesen 12 éremmel bővítette ismereteinket, amelyek a Kr.e. 2. századtól a Kr.u. 6. századig terjednek. A legkorábbi a kelták által vert három érem volt. Az egyik ezüsből készült pénz a Kr.e. 3. századi közép-itália calesi típusú bronzok kárpát-medencei ezüst másolata (Fig. 11).¹¹ Elterjedési területük a Duna-Tisza közének északi része, illetve ettől északra Kishartyán, ahova az ipolytölgyesi darab is jól beleillik.¹² Datálásukra sajnos nem nincs elegendő régészeti kontextus, amihez a mostani példány sem járul hozzá, lévén fémkeresős találatról van szó. A másik ezüst egy nagyon kopott Simmering típusú drachma (Fig. 10), amelyeket Pozsonyban vertek, és így Nyugat-Szlovákia területére jellemzőek a Kr.e. 1. században.¹³ Ezek mellett volt még egy Liptovská Mara típusú rézérem (Fig. 12) is, amely elsősorban Észak-Szlovákiában fordul elő, de keleten, illetve ritkán délen Slovenský Grobból és Carnuntumból is

11 TORBÁGYI–VIDA 2020, 169–170.

12 TORBÁGYI–VIDA 2020, 171.

13 KOLNÍKOVÁ–BAKOS–PAUDITŠ 2019, 159; KOSTUR–GÁŠPÁR 2018, Typ 198.

ismert.¹⁴ Kapcsolatuk az ezüsből készült Velky Bisterec típusal nem tisztázott, mint ahogy az sem, hogy a réz verziók csak votív céllal készültek-e, vagy váltópénzként használták őket.¹⁵

Hosszabb hiátust követően az érmek Hadrianus denarius subaeratusával, és Aurelianus antoninusával folytatódnak. A 4. század 5 darabbal van képviseltetve I. Constantinustól Gratianusig, utóbbi az egyedüli érem a Valentinianus-dinasztia idejéből. A sort I. Justinianus (Fig. 13) és II. Tiberius (Fig. 14) 16, ill. 20 nummusos verete zárja le.

Vámosmikola–Kengyeles						
Barbari-coin ID	Kibocsátó	Datálás	Verde	Címlet	Súly	Irodalom (RIC)
1610	Simmering típus			drachma	1,39	
1611	Cales utáiznat			obolos	1,03	
1612	Liptovska Mara típus			aes	4,23	Kolníkova 2004, 26–27.
23	Hadrianus	119–120 közepe	Roma	denarius subaeratus	1,67	115, II/3 202
24	I. Constantinus	320–321	Ticinum	AE 3	2,95	140
25	I. Constantinus	330–337	Constantinopolis	AE 3	1,84	
26	Aurelianus			antoninianus	2,61	
27	Gratianus	367–375	Thessalonica	AE 3	2,26	26c viii
28	Constantinus-dinasztia	342–348		AE 4	1,48	
29	Constantinus-dinasztia			AE 3	0,99	
1613	I. Justinianus	527–562	Thessalonica	16 nummus	6,54	DOC 98; MIB V169e
1614	II. Tiberius	579	Thessalonica	20 nummus	5,85	DOC 23; MIB 65

Fig. 10. Simmering típus (ID 1610)

Fig. 11. Cales utáiznat (ID 1611)

Fig. 12. Liptovska Mara típus (ID 1612)

Fig. 13. I. Justinianus érméje (ID 1614)

Fig. 14. II. Tiberius érméje (ID 1613)

A település legnagyobb számú pénze Molnár-szög lelőhelyről került elő, összesen 30 db. A legkorábbi a 6 db 2. századi denarius Traianustól Antoninus Piusig, amelyek kiegészülnek 2 subaeratussal. A 3. század második felére tehető Valerianus

14 KOLNÍKOVÁ 2004, 26–27; BUDAJ–ČAMBAL 2013, 216–217; KOLNÍKOVÁ–BAKOS–PAUDITŠ 2019, 163–164. Az éremtípust hagyományosan a cotinusokkal hozták összefüggésbe, akiről Tacitus (*Germania* 43) említi, hogy a vaselőállításban vettek részt.

15 KOLNÍKOVÁ 2004, 33–34.

antoninianusa és Carus aurelianus. A 4. század elejére keltezhető I. Constantius nummusa, valamint I. Licinius AE 3-a. A későbbi időszakokból összesen 4 db AE 3 és 11 db AE 4-es származik, kettő közülük biztosan I. Constantinus idejéből, amelyek közül az egyik a ritka CONSTANTINIANA DAFNE hátlapos veret (ID 1628). Az érmeek zöme azonban a század végére keltezhető. Érdekes módon találunk egy III. Valentinianus számára vert érmet is 434-435-ből.

Vámosmikola–Molnár-szög							
Barbari-coin ID	Kibocsátó	Datálás	Verde	Címlet	Súly	RIC	Megjegyzés
1616	Traianus	103–111	Roma	denarius	1,20	97	1/2 pénz
1617	Hadrianus	124–127	Roma	denarius	1,14		1/2 pénz
1618	Hadrianus	126–127	Roma	denarius	2,75	II/3 861	
1619	Hadrianus		Roma	denarius subaeratus	1,89		
1620	Antoninus Pius	148–149	Roma	as	3,53	862	szabályos téglalap alakúra vágva
1621	Antoninus Pius	151–152	Roma	denarius	2,63	16a	
1622	Antoninus Pius	156–157	Roma	denarius	3,16	260	
1623	Antoninus Pius	159–160	Roma	denarius	1,16	301	1/2 pénz
1624	I. Valerianus	253–260	Roma	antoninianus	1,33	69	lyukasztott
1625	Carus	282–283	Antiochia	aurelianus	3,35	124	lyukasztott
1626	I. Constantius	305–306	Roma	nummus	7,76	120a	
1627	I. Licinius	314–315	Roma	AE 3	2,00	30	
1628	I. Constantinus	328	Constantinopolis	AE 3	2,05		
1629		342–348		AE 4	1,28		
1630	Valentinianus-dinasztia	364–378		AE 3	1,23		
1631	Valentinianus-dinasztia	364–378		AE 3	1,08		2/3 érem
1632	Arcadius	378–383	Cyzicus	AE 4	0,93	20d	lyukasztott
1633		378–388		AE 4	1,10		
1634		383–403		AE 4	0,50		1/2 pénz
1635		383–403		AE 4	1,04		
1636		383–403		AE 4	0,90		2/3 pénz
1637	III. Valentinianus	434–435	Roma	AE 4	1,37	2130	
1638		423–457		AE 4	0,47		
1639		IV. sz.		aes	4,04		1/2 pénz
1640				aes	2,64		körbevágva
1641				AE 4	1,26		
1642				AE 4	1,09		lyukasztott
1643				AE 3	0,96		1/2 pénz
1644		512 után		5 nummus	2,09		

A legkésőbbi darab viszont egy pentanummium, amely címetet 512-ben vezettek be, ám kopottsága miatt nem keltezhető pontosabban. Itt tehát recensebb anyag is megjelenik, mint a Pannoniában megszokott.

Fig. 15. Ólombulla Vámosmikola–Pap-földek, Saskóról

Vámosmikola–Német-szögről egyetlen antoninianus ismert, amelyet II. Valerianus portréja díszített.¹⁶ Vámosmikola–Pap-földek, Saskó lelőhelyen csupán egy II. Constantius¹⁷ által vert AE 3 került elő, valamint egy 10–11. századi bizánci ólombulla (Fig. 15). Előlapján Szt. György lándzsával és pajzzsal áll, kétoldalt a következő felirattal: A[Γ]I/O/C – Γ/E/ΩP/ ΠI/O. Hátlapján ΚΕΠΙΟ./ΕΜΑΡΤΟ/ ΑΡΔΑΝΩΡ/ΔΕΙΜΟΝΤΟΝ/.ΕCΘΑΑ./... olvasható.

Értékelés

Az Ipoly mentén talált pénzek közül a legrégebbiek az eredeti görögök voltak, amelyek közül Nagy Sándoré biztos, apjáié, ill. II. Philipposé viszont feltehetően az, vagy egy korai kelta jó minőségű utánzata. A kelta érmek a régió széleskörű kapcsolatait tükrözik a szélrőzsa minden irányából a helyi éremverés kezdetétől fogva. A Kr.e. 3. sz. végétől a 2. sz. közepéig keltezhető a Huși–Vovriești, illetve még a lant és triskeles veret sorolható a korai korszakba. Érdekes az előbbi típus, amely II. Philippos tetradrachmáit utánozza, és elsősorban Moldovában gyakori. A Kárpát-medencében inkább Arad, a Száva alsó és Tisza felső folyásnál jellemzőbbek, de egyes példányok Lengyelország területéről is ismertek.¹⁸ A fiatalabb kelta veretek közé tartozik a Simmering, a Liptovská Mara és a Cales típus, amelyek a Kr.e. 2. sz. közepétől a Kr.e. 1. század végéig keltezhetőek. Előbbi nyugat-, a második észak-szlovákiai kapcsolatokat tükröz, míg az utolsó Duna-Tisza közének északi részén terjedt el.

Az összes településen megfigyelhető, hogy a római pénzek a 2. századi denariussokkal jelennek meg, kivéve Perőcsényt, ahol ez a 3. század közepére tolódik.¹⁹ Komolyabb eltérés a két nagyobb lelőhely korai anyagában mutatkozik, míg Ipolytölgyesről összesen 5, addig Vámosmikoláról majdnem kétszer annyi, 9 db került elő. További kettő ismert Nagyörzsönyből. A denariussok kiegészülnek még egy sestertiuszal és két asszal, vagyis a korszakban az ezüstpénzek vannak túlsúlyban, ahogy ez a Barbaricumban megszokható.²⁰ Ez szemben áll a Pannoniában tapasztalható korabeli tendenciákkal.

A részletesebb elemzésre a két nagyobb település, Ipolytölgyes és Vámosmikola lelőhelyein talált érmek összehasonlításával nyílik lehetőség, amelyek a maguk 49 és 51 darabjával közel azonos nagyságúak. A 3. század Ipolytölgyesen indul meg korábban Septimius Severus subaeratus denariussával, de III. Gordianustól Probusig mutat viszonylag összefüggő görbét összesen 17 éremmel.²¹ Ezzel szemben Vámosmikoláról csupán 7 pénz ismert a 3. sz. második feléből. A 3. sz. második fele alapvetően a Barbaricumban kevésbé reprezentált, mivel ekkor nagyon alacsony ezüsttartalmú pénzeket vertek, igaz egyre nagyobb mennyiségben. Ugyanakkor a legújabb kutatások szerint ez Pest-megyében és a Jászságban a korszak érmei jóval nagyobb számban lelhetőek fel, mint az eddig ismert volt.²²

16 Barbaricoin ID 1603.

17 Barbaricoin ID 1415.

18 MUNTEANU–CHIRAC 2016, 551–553.

19 Itt azonban meg kell jegyezni a leletek nagyon alacsony számát, a pusztán 4 db mellé a jövőben könnyen jöhetnek korábbi darabok.

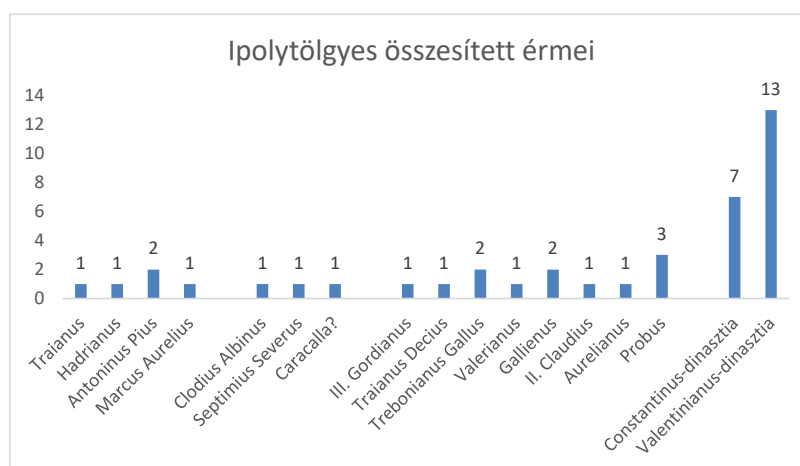
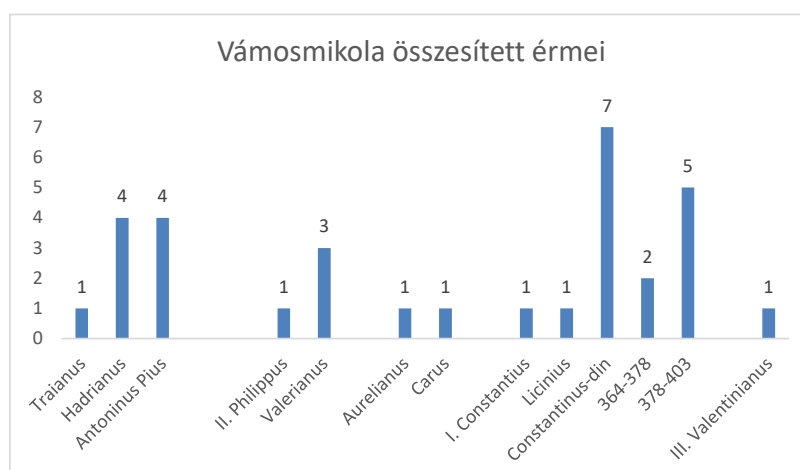
20 Ez alól csak a Baltikum déli része kivétel, ahol a sestertiusok vannak túlsúlyban. WIGG-WOLF 2008, 37–39; FARKAS 2001–2002, 253–256.

21 3 érmet nem lehetett uralkodó szerint meghatározni.

22 Ezt részben saját, eddig még meg nem jelentetett kutatásaimra, részben Steuer Istvánnal folytatott eszmecserékre

A 4. századi érmeik Vámosmikolán, ahol 27 db van belőlük, I. Constantius nummusával indulnak, amelyet I. Liciniusé követ. I. Constantinus és fiai 7 pénzzel vannak képviselve, míg utánuk 364–378 közé csupán 2 db keltezhető. Érdekes módon a század hátralevő részére további 5 tétel jut, ami azért meglepő, mivel ez a korszak általában jóval kevésbé hangsúlyosan jelenik meg, mint a 364–378-as periódus.

Ipolytólgyesen ezzel szemben a 4. sz. éremanyag némiképp másképp alakult. A 21 darab csak I. Constantinus 3 pénzével indul, míg fia, II. Constantius idejéből 4-et találunk. A csak 363–364 között uralkodó Jovianus császár egy verete is feltűnik (Fig.

3), amelyek általában ritkán fordulnak elő. A periódus legmagasabb értéke azonban a Valentinianus-dinasztia idejére esik összesen 12 éremmel.

A 4. század tekintetében figyelemre méltó, hogy a pannoniai és a szomszédos barbaricum tendenciákkal szemben nem a Constantinus-ház érmei, hanem a későbbiek vannak túlsúlyban.²³ A Valentinianus-dinasztia pénzei eddig elsősorban kincsekben kerültek elő nagyobb számban, ám az új fémkeresős kutatások ezt a képet is árnyalják.²⁴ A század utolsó harmadában vert pénzek jó része feltehetően a kvádok és szarmaták által 373–375 között a Birodalom ellen vívott háborúval magyarázható.²⁵ Ezt támasztja alá a nemrégiben Vác-Kláraházaról előkerült éremkincs is, amely szintén ebben az időszakban záródik.²⁶

Míg az Ipolytólgyesen talált utolsó érmeiket a 370-es években verték, addig a vámosmikolai darabokat a század végére, sőt még az 5. sz. első felére is lehet keltezni, ami a terület továbbélő kapcsolatait bizonyítja a birodalommal. Az utóbbi időszak érmei Pannonia területén is ritkák, mivel a 4. sz. végére összeomlik a limes, és vele együtt a terület pénzügyi ellátása is.²⁷ Ilyen szempontból tehát még érdekesebb a vizsgált terület numizmatikai története.

alapozom.

23 LÁNYI 1974, 265–266; ISTVÁNOVITS 2002, 281; SIMON 2016, 13, 24, 26; VADAY 1975, 58.

24 JUHÁSZ 2021.

25 MÓCSY 1974, 293–295; SOPRONI 1966–1967, 116.

26 Az éremkincset a Numismatica Pannonica IV. (Budapest 2020.09.13) konferencián mutattam be, és annak kötetében fog megjelenni.

27 VIDA 2020, 63.

A 6. sz. egy I. Justinianus, II. Tiberius és egy kopott pentanummiummal képviselteti magát.²⁸ Ahogy a korábbi darabok, úgy a bizánci rézpenzék sem voltak eddig ismertek a környékről. A legkésőbbi időszakot itt egy kopott 9-11. sz. bizánci rézpenz, és két ólobulla jelenti.

A bizánci pénzek, amelyek hangsúlyosabban Vámosmikolán fordulnak elő három 6. századi darabbal, a terület továbbélő nemzetközi kapcsolatainak bizonyítéka.²⁹ Az összes kis rézcímlet (20, 16 és 5 nummus), amelyek a hétköznapi pénzforgalomra voltak szánva, és gyakran a késő római érmeikkel együtt fordulnak elő zárt leletekben is, és az avaroknál feltehetőleg mindkettő aprópénzként szolgált.³⁰ Jóllehet előbbiek kisebb számban kerültek elő, mint az aranyból készült darabok, amelyeket Bizánc sarcként fizetett ki. Somogyi P. ezeket a rézpenzket nem az államközi, hanem bizánci provinciák és az avar szállásterület közötti személyes kapcsolatok lenyomatának tekintette.³¹ A lelőhelyek kései pénzei fontos adalékul szolgálnak a Kárpát-medencében ritkán előforduló bizánci rézpenzék kutatásához.

Érdeemes a magyarországi anyagot a Garam- és Ipoly-völgy jobban kutatott szlovákiai területeivel is összehasonlítani. Az ottani 54 lelőhelyről származó 1426 érem zöme Kr. u. 2. századi éremkincsekből származik, bár kis számban vannak korábbi római érme is.³² A kontextus nélküli pénzek száma 56, míg a feltételezett és azonosított településekről származóké 13 db. Ezekhez képest mindenképp jelentős az itt publikált 110 érem, amelyekben a szlovákiai anyaggal ellentétben egyáltalán nincs köztársaság kori, ill. Kr.u. 1. századi érem.³³ A 3. századi görbe lapos, ám kisebb-nagyobb hiátusokkal viszonylag folyamatosnak mondható, egy enyhe emelkedéssel III. Gordianus és I. Philippus pénzeinél. A 4. század meglehetősen sporadikus képet mutat, I. Constantinus idején némi felíveléssel, ám a dinasztia további időszakából csak egy pénz került elő. Ugyanígy a század vége is kontrasztban áll a most publikált anyaggal, mivel csak egy-egy I. Valentinianus és Gratianus érem ismert. J. Beljak a magasabb értékeket társadalmi és gazdasági stabilitással magyarázza a limes két oldalán.³⁴ Ugyanakkor ez az indoklás nem számol az pénzek forgalmi idejével, ill. a barbaricum érmei csekély keltezőértékével, hiszen ezeknek a Birodalomból való kiáramlásának idejét sem tudjuk pontosan meghatározni.³⁵ A Garam és Ipoly völgyén felfelé jól végigkövethető a római importtárgyak terjedése, amelyek minden bizonnyal a hegyekben található érckitermelő helyekkel folytatott kereskedelmi útvonalakkal magyarázhatók.³⁶ Nem meglepő módon a római anyag a limeshez közel koncentrálódik, ami észak felé haladva egyre jobban csökken.

Címletek

A korszakok szerinti megoszlás megmutatkozik a római címletek eloszlásában is. A 2. századot 10 denarius és 7 db korabeli hamisítványa, 1 sestertius és 2 as képviseli, ami a korábban említett denarius túlsúlyát erősíti meg a vizsgált területen. A 3. századi címletek közül a 14 antoninianus dominál, ami kiegészül 5 aurelianuszal és 4 sestertiuszal, valamint ennek egy öntött hamisítványával. A későbbi időszakban kizárólag

28 I. Justinianus szintén Thessalonícában vert 16 nummusos pénze került elő a Szolnok melletti Túrkevéről is nemrégiben. JUHÁSZ 2021, 111.

29 Nem messze innen a szlovák oldalról, Bényből (Biňa) ismert egy 445-ben záródó, 108 db solidusból álló kincs. RIC X, xci.

30 KISS 1996, 227–228.

31 SOMOGYI 1997, 145.

32 BELJAK 2006, 191–194, 197–198.

33 BELJAK 2006, 191–194, 197–198.

34 BELJAK 2006, 197.

35 Jó példa erre a Beljak által is említett 2. sz. denariusokból álló selce-hrádoki kincs, amelyet csak az 5. sz. közepén rejtették el. BELJAK 2006, 189.

36 BELJAK 2006, 195; BELJAK 2014, 296–297.

bronz-, ill. rézpénzek fordulnak elő. 4. században 1 nummus, AE 2-ből 2 db, AE 3-asból 33 db, míg AE 4-esből 15 db van. Az 5. századból 2 AE 4-es, míg a 6. században 20, 16 és 5 nummusos került elő. További 4 db aes nem volt pontosabban meghatározható.

Ez merőben más képet mutat a Garam és Ipoly völgyéből előkerült szlovákiai éremleletekhez képest, ahol a 95 százaléknyi denarii mellett alig került elő bronzpénz.³⁷ Közelebbi arányokat kapunk azonban, ha nem számítjuk bele az éremkinceseket, de még így is a denariusok fölénye mutatkozik, ám csak 32%-osan. A legnagyobb különbség a kronológiából adódóan az AE 3-4 pénzek túlsúlya Ipolytölgyesen, ahol az érme felét adták, míg ezek a határ másik oldalán csak a pénzek 9%-át tesz ki.

Verdék

A verdék megoszlása nem mutat semmi meglepőt. Az élen Roma áll 27 darabbal, ami elsősorban a korai időszakban betöltött kizárólagos császári verdei funkciójának köszönhető. A későbbi korszakokban egyéb verdék is bekapcsolódtak a termelésbe, amelyek közül Siscia emelkedik ki 13 darabbal, amit földrajzi közelsége indokol. Ezt követi 5 db Thessalonicából, 4 db Viminaciumból, 3 db Cyzicusból, 2-2 db Ticinumból, Antiochiából és Constantinopolisból, 1-1 db Aquileiából, Arelatéból, Lugdunumból és Sirmiumból.

Utólagos megmunkálások és sérülések

Az Ipoly mentén talált érmekek közül 40 db visel magán utólagos megmunkálás vagy sérülés nyomait. Ennek okát vagy célját legtöbb esetben nem lehet meghatározni, ám a különlegesebb esetekről érdemes szót ejteni. A kelta pénzek közül a Husi-Vovriestin (Fig. 9) figyelhető meg a típusra jellemző nagy vágást, valamint a II. Philippos vagy annak kelta utánzatának 1/8 darabja is erősen mutilált. A római érmekek közül 38 db visel utólagos megmunkálás vagy sérülés nyomait, legtöbbször vágásét vagy lyukasztását. Meglepő az Ipolytölgyesről előkerült Hadrianus billon denarius (Fig. 2), amelynek vágott alakja és mérete egy balta alakú csüngőre emlékeztet. Ezek az elsősorban a szarmatákhoz kötődő amulettek a germánoknál is előfordultak.³⁸ Egy hasonló formájú került még elő Vámosmikola-Harmospusztáról is (ID 1609). Érdekes Antoninus Pius asa (ID 1620), amelyet szabályos téglalap alakúra vágta, megőrizve az uralkodó arcát, és a hátlapot elfoglaló elefánt nagyobb részét. Elképzelhető, hogy itt az egzotikus és mutatós lény szerepet játszott abban, ahogy az érmet a kívánt méretre vágta. 12 pénznel fúrt vagy vert lyukakat találhatók, amelyek elsősorban azok viseleti céllal való felfüggesztésére szolgáltak. Az egyik, I. Constantinus AE 3-asán (Fig. 5) viszont 4 db fúrt lyuk található középen, 5, 8, és 10h-nál, amelyek funkciója kérdéses. Egy denarius subaeratusnál (ID 230) egy kitört lyuk és egy félresikerült lyukasztási kísérlet nyomai láthatóak egymással szemben. A 180 fokban elhelyezett lyukak az érme elfordulását akadályozták meg felfüggesztett állapotukban.³⁹

Összegzés

Az elmúlt évtized múzeumbarát fémkeresős tevékenységének köszönhetően a numizmatikailag felderítetlen Ipoly magyarországi szakasza gazdag éremanyagot tárt elénk a Kr.e. 4. századtól a Kr.u. 11. századig. Már a kelta időszak pénzei is a terület széles kapcsolatait tükrözik,

37 BELJAK 2006, 195–196.

38 GULYÁS 2015, 131–133, 145–146.

39 A római érmekek másodlagos felhasználásához lásd JUHÁSZ 2019.

amelyek révén eredeti görög érmékhez is hozzájutottak. A saját verés korai és kései szakaszából egyaránt találunk itt különböző típusokat. A római pénzek a Barbaricumban megszokott módon a 2. századi denariusokkal indulnak, de 3. századból is közel azonos mennyiségűt találunk. A leghangsúlyosabb kétségkívül a 4. századi AE 3 és AE 4 címletek, amelyet Pannonia közelsége és a rómaiakkal folytatott konfliktusok magyaráznak. Pár érem átnyúlik még az 5. század elejére is, ami eddig kevéssé volt megfigyelhető a hazai leletanyagban. A térség numizmatikai élete a 6. században is folytatódik bizánci aprópénzekkel, aztán hosszabb szünet után végül a 9-11. századra keltezhető darabokkal ér véget. Összességében tehát egy eddig ismeretlen Ipoly mente rendkívül változatos és izgalmas éremanyaggal kerül fel a numizmatikai térképre.

Bibliography

BELJAK, J.

2006 A few comments on occurrence of Roman coins in the Hron and Ipel' river basins. *Slovenská Numizmatika* 18, 187–202.

2014 Die quadische Enklave im Gran- und Eipeltal – Eine Grundcharakteristik der Ansiedlung. In: KOMORÓCZY, B. (Ed): *Soziale Differenzierung barbarischer Gemeinschaften im Lichte der neuen Grab-, Siedlungs- und Lesefunde*. Brno, 295–316.

BUDAJ, M. – ČAMBAL, R.

2013 Keltské mince a zlatý ingot zo Slovenského Grobu. *Pravěk NR* 21, 209–222.

DOC

BELLINGER, A. R. – GRIERSON, Ph.: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittenmore Collection* 1–3. Washington 1966, 1968, 1973.

FARKAS E.

2001-2002 Kereskedelmi kapcsolat Pannónia és a Barbarikum között az 1-2. században. *NK* 100–101, 251–257.

FRÖHLICH, J.

2015 Keltské mince s „lýrovitým“ symbolom na Slovensku z pohľadu nových nálezov. *Numizmatika* 25, 39–54.

GÖBL, R.

1973 *Ostkeltischer Typenatlas*. Braunschweig.

GULYÁS Gy.

2015 A balta alakú csüngők a szarmata leletanyagban. In: TÜRK A. (Ed): *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája*. Budapest–Esztergom 2015, 129–163.

HUSZÁR L.

1954 Das Münzmaterial in den Funden der völker-wanderungszeit im mittleren Donaubecken. *Acta Archaeologica* 4, 61–108.

JUHÁSZ L.

- 2019 Perforated Roman coins from the Aquincum-Graphisoft cemetery. In: JUHÁSZ L. (Ed): *Numismatica Pannonica I*, 91–110. <https://doi.org/10.37790/anhs.1.7>
- 2021 Újabb antik éremleletek Jász-Nagykún-Szolnok megyéből. In: F. Kovács P. – KELEMEN A. – TÁRNOKI J. (Eds): *Évezredek a Közép-Tisza mentén. Kapcsolatok és hálózatok. Szolnoki Régészeti Tanulmányok 2. Szolnok*, 110–123.

KISS A.

- 1996 *In terra nummus'* – A Kárpát-medence avar kori kereskedelmi külkapcsolatainak vázlata a régészeti és numizmatikai leletek tükrében. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2*, 221–245.

KOLNÍKOVÁ, E.

- 2004 Severoslovenské keltské mince s hrboľom na averze. *Slovenská Numizmatika 17*, 11–52

KOLNÍKOVÁ, E. – BAKOS, F. – PAUDITŠ, P.

- 2019 Zdroje kovu v keltských mincovniach na Slovensku. *Zborník Slovenského Národného Múzea 102 – Archeológia 28*, 141–195.

KOSTUR, L. – GÁŠPÁR, G.

- 2018 *Katalog keltských mincí*. Praha.

LÁNYI V.

- 1974 Zum spätantiken Geldverkehr innerhalb und ausserhalb der Langwälle im donauländischen Barbaricum. *ActaArchHung 26*, 261–267.

MIB

HAHN, W.: *Moneta Imperii Byzantini 1–3*. Wien 1974, 1975, 1981.

MUNTEANU, L. – CHIRAC, C.

- 2016 The Hoard with Coins of 'Huși-Vovriești' Type Discovered in Huși. In: RUBEL, A. – COJOCARU, V. (Eds): *Mobility in research on the Balck Sea region*. Cluj-Napoca, 541–581.

PRICE, M. J.

- 1991 *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*. London.

PROHÁSZKA P.

- 2008 *Imperium et Barbaricum. Kapcsolattrendszerek a Kárpát-medencében a Római Birodalom és a barbár népek között a római császár- és koranépvándorláskorban*. PhD Thesis. Budapest 2008.

RIC

- II MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E. A.: *Roman Imperial Coinage II*. London 1926.
- II/3 Abdy, R. A. – Mittag, P. F.: *Roman Imperial Coinage Vol. II Part 3. Hadrian*. London 2019.
- III MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E. A.: *Roman Imperial Coinage III*. London 1930.
- IV/1 MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E. A.: *Roman Imperial Coinage IV/1*. London 1936.

- IV/3 MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E. A. – SUTHERLAND, C. H. V.: *Roman Imperial Coinage* IV/2. London 1949.
- V/1 WEBB, P.: *Roman Imperial Coinage* V/1. London 1927.
- V.1/2 ESTIOT, S.: *Roman Imperial Coinage* V/1.2. <http://www.ric.mom.fr/>
- V/2 WEBB, P.: *Roman Imperial Coinage* V/2. London 1933.
- VI SUTHERLAND, C. H. V. – CARSON, R. A. G.: *The Roman Imperial Coinage, vol. VI. From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)*. London 1967.
- VII BRUUN, P. M.: *Roman Imperial Coinage* VII. London 1966.
- VIII KENT, J. P. C.: *Roman Imperial Coinage* VIII. London 1981.
- IX PEARCE, J. W. E.: *Roman Imperial Coinage* IX. London 1951.
- SOMOGYI P.
- 1997 *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Innsbruck.
- 2014 *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*. Dissertationes Panonicae IV/2 Budapest.
- SOÓS E. – JUHÁSZ L. – MAG H. – MOLNÁR R.
- 2021 Ipolytölgyes–Tsz–major, egy római kori kvád település kutatása az Ipoly mentén. In: MAG H. (Ed): *Tanulmányok a Váci Múzeum múltjából*. Váci Könyvek 12. Vác, 84–114.
- TORBÁGYI M.
- 1991 Griechischer Münzumlauf im Karpatenbeckern. *ActArch* 43, 25–55.
- TORBÁGYI M. – VIDA I.
- 2020 Pseudo-Cales Silver Coins from the Middle Danubian Region. *NAC* 49, 167–180.
- VIDA I. A.
- 2020 Thoughts on the numismatic history of the Pannonian limes. In: FARKAS I. G. – NEMÉNYI R. – SZABÓ M. (Eds): *The Danube Limes in Hungary. Archaeological research conducted in 2015–2020*. Pécs, 47–76.
- WIGG-WOLF, D.
- 2008 Coinage on the periphery. In: BURSCHÉ, A. – CIOLEK, R. – WOLTERS, R. (Eds): *Roman coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions*. Collection Monneta 82. Wetteren, 35–47.